

**Тимченко Г.П., Дем'янова О.В. Верховенство права як основа гармонізації цивільного процесуального законодавства України із законодавством Європейського Союзу (Розділ колективної монографії)**

**1. Реалізація верховенства права в цивільному судочинстві**

Верховенство права нині перебуває в центрі уваги вітчизняних науковців. Проголошення цієї ідеї в Конституції України, за яким прослідувало впровадження на рівні галузевого законодавства, вимагає детального з'ясування та тлумачення. Неабияке значення має традиційно постійний інтерес до верховенства права в світовій науковій думці, який в світлі євроінтеграційних прагнень України, глобалізації правового життя та активного засвоєння нашою державою міжнародних стандартів забезпечення прав людини набуває підвищеної актуальності. Відповідно, на сторінках юридичної преси відбуваються бурхливі дискусії з приводу верховенства права в найрізноманітніших проявах та аспектах тлумачення, вченими розробляються ґрунтовні фундаментальні концепції, проблема верховенства права залучається до потенційної сфери інтересів більшості правознавців. Зокрема, серед дослідників верховенства права в Україні можна назвати С. П. Головатого, М. І. Козюбру, Н. М. Онищенко, О. В. Петришену, С. П. Погрібняка, Ю. С. Шемшученку, О. А. Гончаренку, О. О. Зєніну, К. І. Терехову, І. А. Чернишеву, та багатьох інших.

Однак, іманентною рисою верховенства права, що обумовлена в переважній більшості специфікою предмету дослідження, є складність, багатогранність та практична неможливість одностайного тлумачення. Навряд чи наявну різноманітність вітчизняних наукових доробків можна пояснити проблемами суб'єктивних підходів та окремими спірними позиціями дослідників. Аналогічною є ситуація і в тих правових спільнотах, в яких ідея верховенства права має багатовікову історію становлення та визнання, є предметом постійної уваги юристів, філософів, соціологів, на протязі значно тривалішого періоду, ніж в Україні. Доречно процитувати досить показовий висновок: «верховенство права посідає особливе місце – воно є виключним і легітимізуючим політичним ідеалом сьогоденного суспільства, проте, водночас, згоди щодо його точного значення немає»<sup>1</sup>. Більше того, Європейський суд з прав людини, діяльність якого є на теперішній час найбільш яскравим прикладом реалізації ідеалів права, у своїй практиці заперечує можливість уніфікованого визначення поняття «верховенства права» та застерігає від будь-якого шляху формування змістовного наповнення, окрім як постійного співвідношення окремих положень та ситуацій з його сутністю. Тільки шляхом від конкретного випадку до виокремлення керівної ідеї його вирішення створюється

---

<sup>1</sup> Таманага Б. Верховенство права : історія, політика, теорія / пер. З англ. А. Іщенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – С. 11.

розуміння верховенства права в тому смислі, котрий є найбільш прийнятним для цивілізованого міжнародного суспільства.

Обрання Україною в якості одного з векторів розвитку правової системи верховенства права, що отримало відповідне закріплення в Конституції України (ст. 8), визначає досить суворі зобов'язання для усієї державно-владної системи організації суспільства. Дія певних орієнтирів та ідеалів вимагає послідовного приведення у відповідність до них організації державно-правового життя, котре далеко не обмежується загальними тезами, а складається з системної взаємодії окремих фрагментів правової дійсності. За таких умов підвищеної актуальності набувають висновки тих авторів, котрі наголошують на необхідності вирішення важливого питання: незважаючи на передовий сучасний зміст, конституції ... майже усіх країн східної Європи далеко відірвані від реальної правової дійсності і працюють, здебільшого, як ідеал, а як досягнути його – незрозуміло<sup>2</sup>.

На тлі полемичності та обширності поняття верховенства права існують окремі його аспекти, які відзначаються в нашій країні підвищеною актуальністю. Йдеться про практичне втілення верховенства права в життя суспільства. Науковці зазначають, що у практичній державно-владній діяльності навіть у розвинутих демократичних країнах верховенство права не завжди реалізується в повному обсязі через конфлікти інтересів осіб, що перебувають при владі, особливості бюрократичного апарату, конкуренцію між окремими приватними інтересами у суспільстві та державі в цілому тощо<sup>3</sup>. Навряд чи викличе сумнів чи заперечення важливість всебічного спрямування зусиль на запровадження такого стану правової реальності, який є гідним відображенням верховенства права. Проблема верховенства права однією з найважливіших своїх складових має необхідність всемірної реалізації ідей, наявних в сфері ідеального, в практичну площину. Йдеться про втілення верховенства права в житті суспільства і держави. Теоретичні розробки та декларації, якими б вони не були вірними та правильними, не матимуть жодного ефекту без втілення на рівні дієвих механізмів, що працюють в усіх сферах життя, охоплених правовим регулюванням. Тому важливим є обґрунтування проблематики дослідження верховенства права в царині цивільного судочинства.

Не можна не погодитися із тим, що істотною вадою у дослідженні верховенства права є відірваність цього поняття від реалій життя, надання йому значення самостійної й містифікованої ідеї<sup>4</sup>. Варто дослухатися до тих вчених, які говорять про нагальну необхідність подолання надлишкової абстрактності вітчизняної юриспруденції, її фактичної відстороненості від проблем суспільства та конкретних соціальних відносин, що часто-густо

<sup>2</sup> Баренбойм П. Д. Концепция Зорькина – Танчева о соотношении современных доктрин верховенства права и правового государства / Законодательство и экономика, 2001. – № 10 – С. 2 – 19. – С. 6.

<sup>3</sup> Константій О.В. Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні / Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8 (108). – С. 42.

<sup>4</sup> Принцип верховенства права : проблеми теорії та практики : моногр. : у 2 кн. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка; редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – Кн. 1. : Верховенство права як принцип правової системи : проблеми теорії; відп. ред. Н. М. Онищенко. – К. : Юридична думка, 2008. – С. 6.

призводить до вкрай небезпечної «химеризації» юридичної науки, насамперед теорії права, що постає реальною перешкодою на сучасному етапі її розвитку<sup>5</sup>. І якщо зазначена проблема має місце по відношенню до усієї юридичної науки, то в аспекті верховенства права вона є винятково актуальною.

Привертає увагу досвід правознавців, які наголошують при дослідженні верховенства права на необхідності не обмежуватись виключно юридичним аналізом, а приділяти увагу наявним економічним проблемам<sup>6</sup>.

В цілому підтримуючи визначений напрямок, додамо, що на нашу думку, значною мірою така ситуація обумовлена тим, що верховенство права у вітчизняній правовій науці переважно розглядається в площині загальної теорії права, а представниками галузевих наук їй приділяється значно менше уваги. Однак теорія права, будучи наукою узагальнюючого характеру, не може відриватися від емпіричного джерела свого існування, тобто від права як конкретного явища, що має прикладне значення, галузеву належність, певні характеристики. Варто дослухатися О. П. Подцерковного, який говорить про недопустимість применшення ролі профільних наук у розвитку методології тлумачення права. По-перше, узагальнення, яке властиве будь-якій теорії апіорі нівелює особливості та специфічні властивості галузевих правових утворень. По-друге, те чи інше узагальнення може бути неоднаково сприйняте в особливих умовах правового регулювання. По-третє, крім узагальнення система знань про юридичне тлумачення не може обійтися без зворотного руху знань. Лише таке тлумачення, яке спирається на окремі специфічні умови правозастосування щодо яких профільні спеціалісти, мають ґрунтовні напрацювання, має практичний сенс та значення<sup>7</sup>.

По відношенню до верховенства права, на нашу думку, визначальною передумовою констатації наявності відповідної якості (у вигляді принципу, ідеї, доктрини тощо) є встановлення дії відповідних засад в окремих галузях права. Адже, якщо верховенство права не притаманно конституційному, адміністративному, цивільному праву тощо, звідки візьметься верховенство права як категорія загальної теорії права? І навпаки, декларування верховенства права категорією загальноправовою вимагає послідовного впровадження відповідною мірою та способом в усі державно-правові інституції.

Тому, на нашу думку, першим і необхідним рівнем дослідження проблем верховенства права є реалізація на рівні окремих норм, інститутів, галузей права. З'ясування відповідності конкретних механізмів правового регулювання принципу верховенства права є основою для висновків не тільки про те, що цей принцип «існує», але й про те, що він «діє». Взаємодія галузевих наук та загальної теорії права має бути постійною та

---

<sup>5</sup> Хохлов Е. Б. Юридические химеры как проблема современной российской науки / Правоведение. – 2004. – № 1 (252). – С. 5.

<sup>6</sup> Баренбойм П. Д. Концепция Зорькина – Танчева о соотношении современных доктрин верховенства права и правового государства / Законодательство и экономика, 2001. – № 10 – С. 2 – 19.

<sup>7</sup> Подцерковний О. П. Про необхідність підвищення уваги до методології тлумачення господарського законодавства / Право України. – 2010. – № 4. – С. 266.

двосторонньою, а об'ємна теорія верховенства права має створюватись шляхом безперервного взаємного корегування загального та галузевого рівнів знань.

Серед інших частин правового життя з огляду на дослідження верховенства права окреме місце займає судочинство як сфера реалізації судової влади. Верховенство права знаходить відображення в усіх площинах правової дійсності, але діяльність суду має провідний характер. Науковці наголошують на тому, що одним із складників верховенства права є концепція справедливості, котра полягає у винесенні судових рішень і базується на принциповій важливості процесуального права<sup>8</sup>. Становище суду в сучасному суспільстві є особливим. Суди виконують функцію арбітра між суспільством та державою, окремими приватними особами, гарантують обґрунтованість і правомірність допущення примусового обмеження фізичних свобод особи, збалансовують владні повноваження законодавчої та виконавчої влади<sup>9</sup>. Судом відбувається тлумачення для кожного окремого випадку що є правом, а що – ні. Невипадково саме Закон України «Про судоустрій і статус суддів» найбільшою мірою звертається до категорії «верховенство права» при встановленні основних засад діяльності суддів.

Функціонування судової влади через конкретизацію правових приписів щодо окремих конфліктів та суб'єктів є фактором повсякденного, постійного залучення окремої особи до державно-правового життя. Судова влада втілює для індивіда і право, і справедливість, і можливість впливати на дії інших суб'єктів. Про це говорять окремі науковці, досліджуючи роль суду в суспільстві: судова експансія з практичної точки зору є інструментом висхідної легітимації у процесі державного управління<sup>10</sup>.

Судові рішення є своєрідними актами застосування права. З одного боку, в судовому рішенні втілюється державно-владна воля, адже суд – це орган держави. З іншого, судові рішення безпосередньо вказує на те, яка поведінка є правильною в окремому випадку. І, нарешті, судові рішення, здебільшого, стосується спірної ситуації, конфлікту інтересів та позицій, що обумовлює необхідність надати перевагу одній стороні перед іншою. Поєднання названих аспектів обумовлює потенціал значення судових актів в правовій системі. Вони є найконкретнішими, але від того і найбільш значимими елементами реалізації верховенства права в сфері реального, а не в ідеалістичних поглядах. Слід підтримати О. В. Петришену в тому, що зрештою верховенство права має стати певним стандартом не лише законодавчої діяльності, а й прийняття судових рішень, який засвідчує неупередженість правосуддя й намагання суддів забезпечити справедливість прийнятим рішенням<sup>11</sup>. Також слід погодитися з І. Є. Туркіною в тому, що із

<sup>8</sup> Футей Богдан А. Конституційна реформа і верховенство права / Стратегічні пріоритети. – № 2 (7). – 2008. – С.194 – 198.

<sup>9</sup> Конstantій О.В. Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні / Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8 (108). – С. 42 – 43.

<sup>10</sup> Туркіна І.Є. Судові процедури та їх вплив на процес державного управління / Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2011. – № 1 (39). – С. 142.

<sup>11</sup> Петришен О. В. Проблеми соціалізації правової науки / Право України. – 2010. – № 4. – С. 141.

твердженням «верховенства права як верховенства розуму» пов'язана мотивація судового рішення: воно має бути розумним і справедливим<sup>12</sup>.

В практиці Європейського суду з прав людини отримала визнання в якості складової верховенства права теза правової визначеності, що полягає в тому, що жодна із сторін спору без виключних для того підстав не може вимагати перегляду кінцевого та обов'язкового для виконання судового рішення з метою повторного розгляду справи. В аспекті обраної проблематики звернемо увагу на те, що зазначена складова проводить безсумнівну паралель між правом та судовим рішенням, що набуло чинності. Виокремлення зазначеного положення та його кваліфікація як складової принципу верховенства права підкреслює значення, котре надається судовому рішенням в світлі положень Європейської конвенції: воно розглядається як рівне праву, як втілення останнього.

Безсумнівно, що усі правові аспекти реалізації судової влади заслуговують на увагу. Наше дослідження зорієнтоване на цивільне судочинство, що, однак, не знімає гостроти проблеми в інших галузях процесуального права та судоустрою. Разом з тим, цивільне судочинство в Україні, опосередковуючи процедуру отримання судового захисту, який є не тільки кінцевим етапом реалізації суб'єктивних прав, але і найвагомішою гарантією їх існування, становить той елемент правової системи, котрий безпосередньо відображає реальний рівень втілення правових стандартів. Не буде перебільшенням сказати, що права, інтереси, свободи і цінності існують такою мірою, якою вони можуть бути реалізовані та захищені судом. Слід зауважити, що концепція приватних прав тяжіє до розширення обсягу зазначеного поняття як в національному так і на міжнародному рівні<sup>13</sup>. Вказана тенденція свідчить не тільки про окреслення сфери дії того чи іншого методу правового регулювання, але й про постійне зростання вагомості оцінки цивільних (приватних) прав з боку суспільства та держави.

Звернення до цивільного процесуального права актуалізується також з огляду на те, що через судову діяльність та судові рішення, що ґрунтуються на нерозривній єдності матеріальних та процесуальних аспектів, відображається сучасне, конкретно обумовлене, змістовне наповнення розуміння в суспільстві (його юридичній еліті) абстрактних категорій (як-то право, справедливість, рівність, тощо). Не слід забувати та применшувати значення особистості в розвитку правових ідей, а тому саме діяльність, роздуми та позиції найкращих представників суддівського корпусу просувають вперед науку та практику правозастосування. Про роль судів у наповненні принципів як загальних ідей нормативним змістом говорить, зокрема, С. П. Погрібняк, підкреслюючи, що питання про зміст принципу зазвичай вирішується судами в ході обережного, але безперервного

<sup>12</sup> Туркіна І.Є. Судові процедури та їх вплив на процес державного управління / Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2011. – № 1 (39). – С. 140.

<sup>13</sup> Афанасьев С.Ф. Право на справедливое судебное разбирательство: теоретико-практическое исследование влияния Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод на российское гражданское судопроизводство : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.15 / Афанасьев Сергей Федорович; СГАП. – Саратов, 2010. – С. 148.

правового розвитку й лише в тій мірі, в якій це є необхідним при вирішенні конкретної справи (шлях «inter alia» – «від справи до справи»)<sup>14</sup>.

В науці наявні і поодинокі застереження з огляду на перебільшення значення судової діяльності. Так, М. І. Козюбра, позитивно оцінюючи посилення значення судової влади в утвердженні принципу верховенства права, звертає увагу на межі такого посилення, які б убезпечили суспільство від надмірної концентрації влади в руках певної групи, перетворивши верховенство права на верховенство суддів, що суперечить принципу розподілу влади<sup>15</sup>. Навряд чи вітчизняна правова реальність дає обґрунтовані підстави для подібних побоювань. Однак, серед чинників упорядкування та організації судової влади одне з провідних місць займають вивірені правила судочинства, які мають створити простір для утвердження дійсно правових і справедливих рішень та унеможливити судові свавілля.

З огляду на викладене вище ми пропонуємо доповнити традиційні дослідження проблематики верховенства права в межах загальної теорії необхідною і важливою складовою практичної орієнтації – реалізацією означеної ідеї в окремих сферах правового життя. Серед інших найбільш потужним потенціалом відображення сутності верховенства права володіє сфера, пов'язана із судочинством, зокрема цивільне процесуальне право. На користь такого висновку свідчать наступні аргументи:

- приклад практики Європейського суду з прав людини, сформовані якою положення є на теперішній час основною, якщо не єдиною, сталою складовою змісту верховенства права;
- становище суду в системі владної організації суспільства, що визначає його безпосередню роль в тлумаченні та застосуванні права до конкретної особи та ситуації;
- тенденція підвищення оцінки приватних прав з боку суспільства та рівня правового захисту;
- значення судової діяльності як підґрунтя до розвитку правової доктрини, творчості, ідеології, культури;
- придатність процесуального права для впровадження судового прецеденту як джерела права та зміни на цій підставі домінуючої концепції праворозуміння тощо.

## **2. Верховенство права – домінанта розвитку цивільного процесу**

З метою опрацювання багатогранного поняття верховенства права, та, що є найбільш актуальним, визначення конкретних способів та мір його втілення на усіх рівнях правової системи України, доцільним є звернення до окремих галузей права та інших елементів правової системи. Адже чим більше деталізовані та конкретні висновки і пропозиції будуть сформовані наукою щодо різноманітних площин дії права, тим ближче наша країна

---

<sup>14</sup> Погрібняк С.П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. / Погрібняк Станіслав Петрович; НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – С. 9.

<sup>15</sup> Козюбра М. І. Верховенство права : українські реалії та перспективи / Право України, 2010. – № 3. – С. 17.

зможє наблизитися до ідеального стану державно-правового життя, котрий характеризується як «верховенство права». Не заперечуючи важливості аналізу верховенства права в руслі загальної теорії права, конституційного та адміністративного права, як то має місце в переважній більшості вітчизняних наукових праць, звернемося до доволі самостійного питання реалізації верховенства права в цивільному судочинстві.

Категорія «верховенство права» не отримала сталого розуміння ні у вітчизняній, ні в світовій правовій думці. Показовим є досвід фундаментальної спеціальної праці С. П. Головатого, в якій йдеться про аналіз верховенства права у трьох проявах – як ідеї, як наукової доктрини, як юридичного принципу. Поряд з цим для позначення верховенства права використовуються поняття «правове явище», «концепція юридичного аналізу» тощо. У підсумку автор обґрунтовує тезу, що юридичний принцип верховенства права слід сприймати і як універсальний, і як інтегральний принцип права, як його мега- а то й метапринцип. Також в роботі наявна кваліфікація верховенства права як основоположного принципу новітньої системи українського права поряд з оцінкою як основоположного принципу українського конституційного права<sup>16</sup>. Акцент на наведених в праці С. П. Головатого характеристиках верховенства права в різних площинах жодною мірою не свідчить про намагання констатувати невизначеність статусу об'єкта дослідження, а, навпаки, підкреслює його об'ємність та глобальний характер, вказує на виключне значення, що потребує адекватного та по можливості повного відображення.

В переважній більшості праць верховенство права отримує оцінку принципу. Так, наприклад О. Л. Богініч каже: «Принцип верховенства права є сьогодні однією з фундаментальних засад функціонування сучасних демократичних держав світу. Його головними складовими є верховенство права над законом, пріоритет прав особи перед правом держави, нації, службова роль держави у досягненні суспільством своїх правомірних цілей, гарантування державою реалізації громадянами своїх прав і свобод<sup>17</sup>». Подібне розуміння домінує у вітчизняній правовій думці.

Однак, наявні і інші підходи. В ґрунтовній праці теоретичного характеру за авторства С. П. Погребняка верховенство права розглядається як похідна основоположних принципів права. Як ціннісний сплав ідей справедливості, рівності, свободи й гуманізму верховенство права формує відповідний образ правової системи й визначає ті умови, що дозволяють перетворити цей образ на реальність<sup>18</sup>.

Своєрідна позиція представлена в дослідженні В. В. Колесниченко, яке стосується принципів права Євросоюзу. Автор приходить до висновку про існування цінностей Європейського Союзу як загальних принципів права ЄС

<sup>16</sup> Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип : автореф. дис.... д-ра юрид. наук : 12.00.01. / Головатий Сергій Петрович; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2009. – 44 с.

<sup>17</sup> Богініч О. Л. Реалізація принципу верховенства права у нормотворчій практиці Верховної Ради України / Правова держава. – Вип. 21. – С. 87.

<sup>18</sup> Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. / Погребняк Станіслав Петрович; НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – С. 6.

найбільш високого порядку (так би мовити «мегапринципів»), що відбивають основні засади, які утворюють правове надбання сучасної європейської цивілізації, дотримання яких гарантовано на високому – наднаціональному – рівні. Їх можна назвати і принципами-цінностями, які відрізняються від інших принципів права ЄС рівнем і строгістю захисту у випадку порушення, причому санкції для держав-порушників передбачені самим установчим договором. До таких цінностей автор відносить і верховенство права<sup>19</sup>.

П. М. Рабінович говорить про верховенство права як про особливий соціальний феномен – це взаємозумовлене існування та взаємно погоджена реалізація основоположних прав та обов'язків (тобто природних соціальних можливостей і необхідностей) людини а також людських спільнот, об'єднань й усього суспільства<sup>20</sup>.

Значна частина науковців звертає увагу на те, що верховенство права є ідеалом державно-правового життя<sup>21</sup>.

Дослідник верховенства права М. І. Козюбра приходять до висновку про те, що і принципом верховенства права, і принципом правової держави охоплюється низка тісно пов'язаних між собою гетерогенних підпринципів<sup>22</sup>.

При порівнянні верховенства права з іншими принципами цивільного судочинства виразно постає істотна різниця, яка проявляється у високому рівні імперативності, беззаперечності дії незважаючи на рівень закріплення і регламентації в законі, неможливості існування будь-яких виключень, єдності механізму реалізації незалежно від категорії справи, виду провадження чи етапу розгляду.

В науці для позначення основних ідей використовують термін «правові аксіоми». Хоча назване поняття не отримало такого поширення як категорія «принцип», воно володіє власним змістовним наповненням. Разом з тим, поняття правових аксіом характеризує певною мірою утилітарне призначення та походження з тривалого досвіду правозастосування. Верховенство права, демонструючи окремі риси правової аксіоми, як-то заснованість на положеннях моралі, справедливості та здорового глузду, очевидність та відсутність потреби в доказуванні, не може вважатися здобутком досвіду правозастосування. Не заперечуючи ролі світового накопичення досвіду, слід визнати домінуючими теоретично-ідеальні начала вказаної ідеї. Адже верховенство права виникає, формується та існує як ідеал правового життя. Також має значення досить абстрактний та високо ідеологічний характер верховенства права. Спірною є і спрямованість верховенства права на

<sup>19</sup> Колесніченко В. В. Принципи права Європейського союзу : загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис .... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Колесніченко Вадим Васильович ; ОНЮА. – Одеса., 2010. – С. 10.

<sup>20</sup> Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу) / Право України, 2010. – № 3. – С. 22.

<sup>21</sup> Див напр.: Константій О. В. Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні / Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8 (108). – С. 42, Таманага Б. Верховенство права : історія, політика, теорія / пер. З англ. А. Іщенка. – К., 2007. – С. 11, Федоренко В. Утвердження процесуального конституційного права як запорука дієвості принципу верховенства права в Україні / Право України, 2010. – № 3. – С. 89.

<sup>22</sup> Козюбра М. І. Принципи верховенства права та правової держави : єдність основних вимог / Наукові записки. – Том 64. Юридичні науки. – С. 3.



спрощення правового регулювання. Отже, особливості шляху формування, характеру та призначення верховенства права не дають підстав для кваліфікації його в якості правової аксіоми.

Зміст категорії «верховенство права» знаходиться в сфері необхідного, а не у сфері реального. Судочинство підлягає оцінці як таке, що в більшій чи меншій мірі відповідає ідеалу верховенства права. Верховенство права характеризує такий стан цивільного судочинства, який залежить рівною мірою як від правової основи процесу, так і від діяльності суб'єктів, перш за все, суду. Водночас мають рацію і слова О. В. Петришина, що принцип верховенства права впроваджується законодавцем з акцентом на дію права, насамперед на процес його застосування судовими органами<sup>23</sup>. З цього приводу С. П. Погребняк говорить про «добудову» права судом в процесі правозастосування<sup>24</sup>. Висновок про функціонування судочинства на засадах верховенства права залежить не тільки від характеру правових норм, а від якісного результату судового впливу на суспільні відносини.

Науковці відмічають, що суперечливість в розумінні принципів права в сучасній юриспруденції полягає в характеристиці принципів права, з одного боку, як керівного нормативного начала для генезису норм права, а з іншого боку, як абстракції, що з'являється тільки з наявністю розвинутої юридичної системи<sup>25</sup>. Акцент на правозастосуванні робить С. П. Погребняк : «принципи «живуть» не тільки в текстах законів, а насамперед у свідомості суб'єктів права; вони фактично проявляють себе через юридичну діяльність, а в юридичних актах лише знаходять своє підтвердження»<sup>26</sup>. Принципи є категоріями значною мірою ідеологічною, тому законодавцем часто зазначаються в актах «правильні» принципи, які пізніше з успіхом констатуються теоретиками. А проблема відсутності відповідного змістовного наповнення в законодавстві та реалізації в конкретних справах залишається поза увагою. Навряд чи такий шлях побудови процесуального права може бути визнаний плідним.

Ми вважаємо поверховим підхід законодавця до вирішення питання системи принципів судочинства<sup>27</sup>. Одним із істотних аспектів впорядкування вихідних положень цивільного процесу має бути виокремлення тих категорій найвищого ступеню імперативності, цінності, важливості, котрі є визначальними для цивільного судочинства. Доцільним представляється і термінологічне виокремлення окресленої групи засадничих положень.

---

<sup>23</sup> Петришин О. В. Верховенство права в системі дії права / Проблеми законності. – 2009. – № 100. – С. 25.

<sup>24</sup> Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. / Погребняк Станіслав Петрович; НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – С. 6.

<sup>25</sup> Тарасов И. П. Принципы права: дескриптивные абстракции или руководящие организационные начала / Государство и право: теория и практика: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Челябинск, апрель 2011 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2011. — С. 28.

<sup>26</sup> Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. / Погребняк Станіслав Петрович; НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – С. 7.

<sup>27</sup> Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. / Тимченко Геннадій Петрович ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2012. – С. 47.

На нашу думку, правомірною буде кваліфікація верховенства права в якості домінанти цивільного процесуального права. Акцентуємо увагу на тому, що обрання конкретного слова (в даному випадку – «домінанти») для позначення відношення верховенства права до цивільного судочинства не є визначальним. Адже йдеться не про мовленеві відтінки значення, а про сутнісні акценти, які в обраній площині вказують на роль та значення верховенства права, котрі виходять за межі традиційного розуміння принципу в цивільному процесі.

Підхід до дослідження верховенства права в якості домінанти, вектору розбудови та критерію оцінки цивільного процесуального права відкриває ряд позитивних моментів. Перш за все, за таких умов дослідження базується на послідовному розмежуванні явищ із сфери ідеального та явищ реальних. По-друге, дозволяє розглядати цивільне судочинство в якості динамічної системи, аналізувати в розвитку. По-третє, це знімає необхідність складної градації в межах такої категорії як «принципи цивільного судочинства», дозволяє пояснити якісні, змістовні та ціннісні різноманіття його вихідних ідей, що сприяє не тільки термінологічній і доктринальній єдності, але й формуванню сталої судової практики.

Таким чином, незважаючи на те, що у вітчизняній науці верховенство права прийнято досліджувати з позицій принципу, на нашу думку, в площині цивільного процесуального права такий підхід не може вважатися вичерпним та вимагає певного корегування. З огляду на такі фактори як історія виникнення та становлення, змістовне наповнення та функціональне призначення, верховенство права слід визнати домінантою розвитку цивільного судочинства та цивільного процесуального права.

### **3. Виконання судових актів в контексті дії верховенства права**

Тема пошуку оптимальних процесуальних форм виконання судових рішень залишається повсякчас актуальною.

Аналіз означеного питання слід розпочати з ключової засадничої позиції, що була викладена Європейським Судом в рішенні по справі Хорнсбі проти Греції від 19 березня 1997 року. Зміст її в тому, що «право на суд, захищене статтею 6, було б ілюзорним, якби національна правова система Високої Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судові рішення залишалося невиконаним на шкоду будь-якій зі сторін. ... Виконання рішення, винесеного будь-яким судом, має, таким чином, розглядатися як невід'ємна частина «суду» в розумінні ст. 6 ...»<sup>28</sup>. Ця теза на теперішній час стала основою багатьох інших рішень Суду, отримала визнання в національних правових порядках та дала поштовх новим доктринальним підходам до розуміння структури процесуального права та визначення місця виконавчого права в ній, змісту права на судовий захист.

---

<sup>28</sup> Хорнсби против Греции (Hornsby v. Greece) : Постановление Европейского Суда по правам человека от 19 марта 1997 года, № 18357/91 / <http://www.echr.ru/documents/doc/2461496/2461496.htm>

В зазначеному в рішенні контексті ілюзорність протиставляється реальності, заперечується формальний підхід держави до виконання взятих на себе зобов'язань. Позиція Європейського суду пов'язує нормативне регулювання, судочинство та діяльність органів влади по виконанню рішень. Виконання рішення як обов'язок кореспондується національній правовій системі, чим підкреслюється глобальний характер проблеми, її проникнення в різні сфери правового життя, неможливість ефективного вирішення в межах однієї функції держави (в даному випадку – функції здійснення правосуддя). Акцентується увага на глибокій соціальній та правовій обумовленості «права на суд», яке не може бути обмежене зверненням до судових органів.

Акцент на значенні реального виконання для реалізації «права на суд» та впровадження верховенства права представляється по суті своїй вірним орієнтиром як в розвитку міжнародної практики, так і в світлі критеріїв формування національних правових систем.

Незважаючи на безапеляційну редакцію вихідної позиції щодо ілюзорності права на суд при відсутності реального виконання, в ряді справ Європейським судом наводиться більш м'яка позиція. В ряді справ зазначено, що невиконання владою постанов адміністративних судів позбавило пункт 1 статті 6 Конвенції всілякого корисного змісту<sup>29</sup>, корисної юридичної дії<sup>30</sup>. В окремих рішеннях Європейського суду йдеться про те, що ефективний доступ до суду включає право на виконання судового рішення без невинуватених затримок (Імобільєре Саффі проти Італії від )<sup>31</sup>.

В постанові по справі «Окйай та інші проти Турції» від 12 липня 2005 року суд висловився, що «рішення Ради Міністрів про продовження роботи електростанцій не має під собою законних підстав та є незаконним. Воно дорівнює обходу судових рішень та створює ситуацію, яка негативно впливає на принцип правової держави»<sup>32</sup>. У такий спосіб Суд засудив можливі способи обходу судового рішення та уникнення його виконання.

У справі Вассерман проти Росії Суд визнав відповідальність держави за тривале невиконання судового рішення з огляду на те, що недостатність координації між двома підрозділами служби судових приставів не може слугувати виправданням такої бездіяльності<sup>33</sup>.

У справі Тимофєєв проти Росії Європейський суд заявив, що заявник не має страждати від затримки виконання, що пов'язана з незаконними діями судових приставів-виконавців, неодноразовим відкладення з причин

<sup>29</sup> Окйай та інші проти Турції («Okuy and others vs. Turkey»): Рішення Європейського суду з прав людини від 12 липня 2005 року № 36220/97 / <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=882019&Site=COE>

<sup>30</sup> Продан против Молдавии («Prodan vs. Moldova») Постановление Европейского Суда по правам человека от 18 мая 2004 года № 49806/99 / <http://kk.docdat.com/docs/index-430878.html>

<sup>31</sup> Имобильере Саффи проти Італії (Immobiliare Saffi v. Italy): Рішення Європейського суду з прав людини від 28 липня 1999 року / <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=74>

<sup>32</sup> Окйай та інші проти Турції («Okuy and others vs. Turkey»): Рішення Європейського суду з прав людини від 12 липня 2005 року № 36220/97 / <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=882019&Site=COE>

<sup>33</sup> Вассерман против России: Постановление Европейского Суда по правам человека от 18 ноября 2004, № 15021/02 / <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/euro/Rwassermancase.html>

втручання наглядової інстанції та нечіткості рішення суду та назвав ці обставини недоглядом держави<sup>34</sup>.

Разом з тим, в практиці Європейського суду прослідковується ідея неможливості покладення на державу відповідальності за виконання усіх без виключення рішень, ухвалених судами.

Так, в ряді справ Європейський суд зазначив, що держава несе відповідальність за виконання остаточних рішень, якщо чинники, які затримують чи перешкоджають їх повному й вчасному виконанню, перебувають у межах контролю органів влади (Сокур проти України від 26 квітня 2005 року<sup>35</sup>, Кришук проти України від 19 лютого 2009 року<sup>36</sup>). В іншій постанові йдеться про те, що відповідальність держави за виконання судових рішень відносно приватних компаній поширюється не далше, ніж на участь державних органів у виконавчому провадженні. Як тільки виконавче провадження закривається судом у відповідності із національним законодавством, відповідальність держави закінчується<sup>37</sup>.

Своєрідною є постанова у справі Піні і Бертані, Манера і Атрипальди проти Румунії від 22 липня 2004 р. Суд вказав, що «невиконання рішення про удочеріння не може ставитися у вину заявникам чи приставам-виконавцям – в ньому повинна адміністрація дитячого будинку. Хоча на державу неможна покласти відповідальність за дії приватної установи, необхідно відволіктися від зовнішньої сторони справи та перевірити, чи не була держава відповідальна за ситуацію, що оскаржується заявниками. Далі в рішенні Суду зазначено, що «національна влада, не вживши ефективних заходів по забезпеченню виконання забезпечених силою закону судових рішень, створила ситуацію, котра підриває принцип верховенства права та принцип правової визначеності»<sup>38</sup>. Таким чином, відповідальність держави обумовлена не самим фактом невиконання, а об'єктивною недостатністю дій, спрямованих забезпечення виконання.

Суд не знаходить порушення прав у випадку, коли невиконання боржниками рішення суду внаслідок неспроможності та неможливості сплатити грошової суми, неможливості встановити дані про місцезнаходження боржника<sup>39</sup>.

Вважаємо, що в практиці Європейського суду провадиться теза про те, що виконання рішення, ухваленого в порядку адміністративного судочинства, та виконання рішення суду цивільної юрисдикції має свої

<sup>34</sup> Тимофеев против России : Постановление Европейского Суда по правам человека от 23 октября 2003 года, №58263/00 / <http://www.echr.ru/documents/doc/new/002.htm>

<sup>35</sup> Сокур проти України : Рішення Європейського суду з прав людини від 26 квітня 2005, № 29439/02 / <http://www.khpg.org/index.php?id=1179226770>

<sup>36</sup> Кришук проти України : Рішення Європейського суду з прав людини від 19 лютого 2009 року, № 1811/06 / [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/SO5701.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO5701.html)

<sup>37</sup> Шестаков против России : Решение Европейского Суда по правам человека от 18 июня 2002 г., № 48757/99 [http://www.jurpom.ru/rech\\_evrop\\_sud4.htm](http://www.jurpom.ru/rech_evrop_sud4.htm)

<sup>38</sup> Пини и Бертани, Манера и Атрипальди против Румынии («Pini and Bertani, Manera and Atripaldi vs. Romania») : Постановление Европейского Суда по правам человека от 22 июня 2004 года, № 78028/01 и № 78030/01 / <http://knu.znate.ru/docs/index-544360.html?page=3>

<sup>39</sup> Шестаков против России : Решение Европейского Суда по правам человека от 18 июня 2002 г., № 48757/99 [http://www.jurpom.ru/rech\\_evrop\\_sud4.htm](http://www.jurpom.ru/rech_evrop_sud4.htm)

особливості, хоча вона і не має концентрованого виразу у вигляді конкретної правової позиції. Такий висновок значною мірою ґрунтується на мотивах, викладених в справі Хорнсбі проти Греції, з якої почався розвиток положення щодо значення реального виконання рішення в контексті права на суд. Зокрема, йдеться про те, що «зазначені принципи тим більш важливі в контексті адміністративного провадження у спорі, наслідки якого мають вирішальне значення для визначення цивільних прав. ... Дієвий захист прав та відновлення законності включає і обов'язок органу управління діяти у відповідності до рішення суду. Суд зауважує у цьому зв'язку, що державна адміністрація – це елемент правової держави і її інтереси ідентичні цілям належного відправлення правосуддя. Якщо органи управління відмовляються виконувати або затримують виконання судових рішень, гарантії статті 6, якими користується особа на час судової стадії розгляду, втрачають зміст.<sup>40</sup>» Виразно підкреслений зв'язок з адміністративним характером справи в думці судді Моренілли, в коментованій справі, в якій, серед іншого, зазначено : «не відповідає загальному уявленню про правосуддя така його форма, коли особа, вигравши справу у Вищому адміністративному суді, не може, тим не менше, розраховувати на беззастережне негайне відновлення своїх порушених прав, як це мало б місце, якби спір вирішував звичайний суд<sup>41</sup>». З огляду на викладене представляється, що категорична оцінка виконання судового рішення в якості складової судового розгляду в коментованій справі відчуває істотний вплив характерних рис адміністративних відносин, з яких виник спір, та особливостей національної системи адміністративної юрисдикції. Беззастережне її поширення на процедуру вирішення усіх приватних конфліктів не достатньо враховує різницю в природі адміністративних та цивільних відносин, яка в даному випадку є істотною.

Отже, на нашу думку, наявні підстави вважати, що Європейський суд провадить позицію відносності питання про відповідальність держави за виконання рішень. Висновок про дотримання Стороною обов'язку забезпечити «право на суд» не перебуває в лінійному зв'язку з результативністю виконання, а вирішується в площині відповідальності держави за реальне виконання, як безпосередньої – коли держава, державні органи або посадові особи є відповідачем, так і опосередкованої – через дотримання обов'язку створити ефективні систему виконання судових рішень і забезпечити її належне функціонування. При цьому відповідальність держави за виконання рішення залежить від характеру спірних відносин, характеру провадження та ступеню участі в ньому держави.

Відносність відповідальності держави за виконання рішень є проявом загальної тенденції зменшення можливості впливу від декларування до втілення, від абстракції до конкретики. Рух цей, опосередкований підключенням цілого ряду чинників, зміщенням показників долі державної

---

<sup>40</sup> Хорнсбі против Греции (Hornsby v. Greece) : Постановление Европейского Суда по правам человека от 19 марта 1997 года, № 18357/91 / <http://www.echr.ru/documents/doc/2461496/2461496.htm> - П. 41

<sup>41</sup> Хорнсбі против Греции (Hornsby v. Greece) : Постановление Европейского Суда по правам человека от 19 марта 1997 года, № 18357/91 / <http://www.echr.ru/documents/doc/2461496/2461496.htm> – п. 13.

участі та відповідальності. Свобода особистості, як не парадоксально, виступає тією розумною межею, котра обмежує можливості держави по контролю за поведінкою людини, навіть з найщирішою метою – всебічного впровадження права.

Різне розташування в системі процесу правової організації життя обумовлює різницю в режимі та у відповідальності держави. Якщо якість та відповідність законодавства є абсолютними вимогами, то судочинство вже дозволяє незначний вплив факторів суб'єктивного характеру, пов'язаних із діяльністю суддів та участю в процесі окремих індивідів. Найбільш опосередкованим є вплив держави на стадії виконання, з огляду на безпосередню залежність від стану та дій зобов'язаних осіб.

Аналізуючи правові позиції Європейського суду, пов'язані із оцінкою виконання судового рішення як чинника реального захисту прав, зауважимо, що акценти в тлумаченні «верховенства права» знаходяться у площині реалізації нормативних приписів та судових рішень, втіленні їх у кожній конкретній справі. Підкреслюється соціальна значимість прав, що виступає їх передумовою, джерелом, сутнісним орієнтиром та критерієм реалізації. Про це свідчить апелювання до «корисного результату та значимості судового процесу». Наведені положення з постанов Європейського суду вказують на те, що саме судова діяльність та її продукт – індивідуальні постанови, є субстратом для тлумачення і з'ясування категорій абстрактного змісту, конкретизації їх змісту у відповідності до історичних умов.

Європейський суд апелює до сутнісного призначення відповідного права, його потенційно очікуваного впливу на суспільні відносини в оцінці окремих складових процесу реалізації. Відхід від формально-догматичних меж, поєднання історичних та телеологічних підходів, рух в напрямку від очікуваного соціального ефекту до оптимальної правової конструкції – характеризують сучасний стан розуміння глобальних правових категорій та принципів. Використання означеного підходу в практиці Європейського суду відкриває перспективу продовження в площині теоретичних досліджень. Тому недосконалість цільових установок є, на нашу думку, одним із чинників, що спричиняють проблему реалізації верховенства права в національному цивільному судочинстві. Потужно розвинута у вітчизняній юриспруденції концепція захисту вимагає корегування, причому проблема найбільшою мірою стосується центральної категорії «захист», її придатності для виконання наявних завдань, адекватності відображення правової дійсності в правовій доктрині. Розмитість змісту та полемічний характер вказують на те, що відчувається потреба у зваженій оцінці усіх «за» та «проти» доцільності її використання.

Розуміння цільових установок судочинства, що традиційно склалося у вітчизняній науці, є певною мірою застарілим та не відповідає об'єктивній дійсності. Вагомим аргументом на користь цього є всебічно констатований зв'язок з захисту права із реальним виконанням судового рішення, яке практично повністю перебуває за межами судового контролю. Проблема захисту суб'єктивних цивільних прав отримує своєрідну динаміку в світлі

тлумачення Конвенції Судом. Якщо звернутися до сутнісного призначення ст. 6 Конвенції, то воно, без сумніву, пов'язане з реальним виконанням. В аспекті впливу на суспільні відносини судова процедура набуває проміжного, додаткового та несамостійного характеру. В продовження думки варто наголосити, що в умовах диспозитивності судочинства отримання позитивного рішення (яке пов'язується із захистом) перебуває під впливом не тільки і не стільки суду, скільки кваліфікованих дій суб'єктів спірних правовідносин. В принципі невірною представляється залежність досягнення мети судочинства від ситуативних чинників неправового характеру (як-то можливість отримати правову допомогу, достатність майна боржника). Доктринальна концепція державного регулювання вирішення спорів (конфліктів) має будуватися на дещо інших підходах.

Вважаємо, що правове регулювання вирішення спорів (конфліктів) в руслі верховенства права не має ототожнюватися із захистом суб'єктивних прав в якості мети судочинства. Якщо взяти за приклад Конвенцію, то захист розуміється як збірна категорія, що реалізується через комплексну систему заходів і далеко не обмежується судочинством. Захист – це не мета, це характеристика діяльності, в контексті Конвенції – процесу державного впливу на суспільні відносини. Захист прав і свобод людини – це умова, складова взаємодії людини та держави. Червоною стрічкою вона проходить через усі сторони державного життя, реалізуючись не тільки через судочинство, але і в нормотворчості та правозастосуванні. Ускладнення форм державно-правового життя, підвищення рівня культури відносин, ідеологічний розвиток суспільства поступово удосконалюють та роблять більш жорсткими стандарти захисту. Яскраво це проявляється на прикладі так званих соціальних прав людини, котрі є здобутком цивілізації останнього етапу розвитку.

Тому аналіз правових позицій Європейського суду з прав людини з приводу виконання судових рішень дає нам підстави для аргументації недостатньої відповідності визначення захисту суб'єктивних прав в якості мети цивільного судочинства. На нашу думку, ототожнення судочинства із захистом суб'єктивних прав і є одним із джерел «ілюзорності», констатованої Судом. Верховенство права вимагає корегування мети цивільного судочинства. Захист цивільних прав має бути винесений в якості загальної мети функціонування держави та отримати конституційне закріплення. Його реалізація можлива тільки завдяки системному підходу, що поряд з організацією судочинства має включати в себе нормативне забезпечення, адміністративні заходи, матеріально-правове регулювання, нотаріат, реєстраційні заходи тощо. Діяльність судової влади з-поміж інших елементів системи захисту займає місце основної ланки принципового значення, однак мета судочинства в цивільних справах має визначатися адекватно тій ділянці впливу, яка є доступною для функціонального впливу і виокремлюватися в площині безпосереднього призначення – вирішення спорів (конфліктів).

#### **4. Процедура пілотної постанови в практиці Європейського суду з прав людини: фактори розбудови в аспекті реалізації принципу верховенства права**

Дослідження процесуальних форм відправлення правосуддя Європейським судом представляє значний інтерес з огляду на приклад втілення найсучаснішої процесуальної практики, що є еталоном розвитку вітчизняної моделі судочинства. У цьому руслі перспективним представляється звернення до такої форми роботи Європейського суду як процедура пілотної постанови. На сьогоднішній день процедура пілотної постанови високо оцінюється у світі як один з найбільш перспективних напрямків реформування та розвитку діяльності Європейського суду. Наприклад, Суддя Європейського Суду Ф. Тюлькенс відмічає, що процедура «пілотного рішення» розглядається як «найбільш творчий механізм, розроблений Судом в перші 50 років своєї діяльності»<sup>42</sup>. Секретар-Канцлер Європейського Суду Е. Фріберг оцінює процедуру пілотного рішення як вельми прагматичну реакцію на справи, що повторюються<sup>43</sup>.

Серед вчених актуальність дослідження підкреслює К.І.Терехов, який ґрунтує інтерес юридичної науки до пілотних постанов наступним факторами: це самостійний вид постанов Європейського суду, які виносяться в рамках особливої процедури; це унікальне міжнародно-правове явище; комплексне вивчення питань, пов'язаних з пілотними постановами, дозволить збагатити знання про діяльність Європейського суду в цілому<sup>44</sup>. Погоджуючись із зазначеним, конкретизуємо, що дослідження процедури пілотної постанови володіє значним потенціалом в руслі оптимізації окремих видів судочинства, зокрема цивільного процесу. Звернення до практики роботи Європейського суду дозволить глибше зрозуміти роль суду у реалізації верховенства права, з'ясувати чинники та загальний вектор розвитку форм впливу суду на правове життя, окреслити напрямки розвитку українського цивільного процесуального права з огляду на сучасні вимоги до правосуддя. Процедура пілотного рішення представляється нам вельми перспективним об'єктом аналізу в руслі реалізації соціального призначення судочинства в цивільних справах, раціоналізації роботи судових установ та докорінної перебудови процесуальних механізмів з метою адаптації до характеру наявних у суспільстві проблем.

---

<sup>42</sup> Реагирование на систематические нарушения прав человека : анализ пилотных решений Европейского Суда по правам человека и их воздействия на национальные правовые системы : Отчет о работе семинара, состоявшегося в Европейском Суде по правам человека, Страсбург, 14 июня 2010 года / <http://ehracmos.memo.ru/index.php?section=docs&start=20>

<sup>43</sup> Выступление г-на Эрика Фриберга, Секретаря-Канцлера Европейского Суда по правам человека, на тему «пилотные постановления с точки зрения Европейского Суда по правам человека»/ Коллоквиум «Повышение эффективности выполнения требований Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на национальном уровне». Стокгольм, Швеция, 9 – 10 июня 2008 г. / Права человека. – 2008. – № 8. – С. 11.

<sup>44</sup> Терехов К. И. Пилотные постановления, выносимые Европейским судом по правам человека : введение в системный анализ явления / Право. Журнал высшей школы экономики. – 2011. – № 4. – С. 52



Пілотні постанови з'явилися в практиці Європейського суду нещодавно, тому у вітчизняній науці не отримали ґрунтовного дослідження. Тією чи іншою мірою про пілотні постанови йдеться у працях О. А. Гончаренка, А. А. Мелешевича, К.І.Терехова та інших авторів. Однак, комплексне дослідження пілотних постанов в контексті їх ролі у впровадженні верховенства права не здійснювалося.

Ідея процедури пілотної постанови з'являється внаслідок підвищення уваги до проблеми виконання рішень Європейського суду. Саме цьому присвячено протокол № 14 до Конвенції, який стосується посилення контролюючої функції Конвенції, прийнятий 13 травня 2004 р. Одночасно із Протоколом № 14 мала місце Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи 2004 (3) від 12 травня 2004 р., в якій було вказано Суду відмічати в своїх постановах, наскільки це можливо у випадку так званих порушень, що повторюються «наявність структурної проблеми та джерело цієї проблеми».

В доктрині причини прийняття зазначеної Резолюції окреслюються наступним чином:

1) обов'язок прийняття індивідуальних та загальних заходів, що ставиться державі-відповідачу, по усуненню наслідків констатованих Судом порушень все частіше входив в протиріччя із застарілими проблемами в правовій системі ряду держави, коли вимагаються серйозні зміни в національному законодавстві;

2) катастрофічний зріст нерозглянутих Судом скарг;

3) більше половини (52 %) скарг приходяться на 4 держави – Росію, Турцію, Румунію, Польщу, причому це, здебільшого, клонові скарги;

4) відкритий для підписання та ратифікації Протокол № 14 до Конвенції передбачає спрощений порядок розгляду скарг, за якими Суд виніс так звану «пілотну» постанову<sup>45</sup>.

Разом з тим, зміни до Конвенції не вказують безпосередньо на процедуру пілотної постанови та не містять її регламентації. Її поява завдячує розширеному підходу до тлумачення ст. 46 Конвенції. Тільки в 2011 р. до Регламенту Європейського суду<sup>46</sup> були внесені зміни, що регламентують процедуру пілотної постанови. До теперішнього часу можна зустріти думки, що виражають занепокоєння відсутністю прямого закріплення в тексті Конвенції відповідної норми. Показовою є позиція, викладена в окремій думці судді В. Загребельськи в справі Хуттен-Чапська, який говорить про «слабкість правової бази, котра характеризує процедуру пілотної постанови»<sup>47</sup>. Однак переважна частина юридичної спільноти визнала право Суду застосовувати процедуру пілотної постанови на ґрунті наявних норм.

<sup>45</sup> М. де Сальвіа. Исполнение постановлений Европейского Суда по правам человека. Юридическая природа обязательств государств и европейский контроль за положениями национального законодательства // Права Человека. Практика Европейского Суда по правам человека. – 2006. – №1.

<sup>46</sup> <http://roseurosud.org/89-reglament-espch.html>

<sup>47</sup> Хуттен-Чапска против Польши :Постановление от 22 февраля 2005 г. / Бюллетень Европейского Суда по правам человека. – 2005. – № 7. – С. 41 – 45.

Процедура пілотної постанови має джерелом виникнення не стільки норму права, скільки її розширене тлумачення в ході здійснення судової діяльності. Поняття пілотної постанови поступово формувалося практикою Європейського суду. Так, перша пілотна постанова прийнята 22 червня 2004 року у справі Броніовського. В аргументацію обраного порядку постановлення пілотної постанови суд зазначив наступне. «Існування та системний характер цієї проблеми були вже визнані польськими судовими інстанціями, оскільки про це свідчать численні судові рішення. ... факти даної справи виявляють наявність в правовому порядку Польщі функціонального збою, в результаті якого окрема категорія приватних осіб була позбавлена права на повагу до своєї власності ... пробіли в законодавстві та внутрішній практиці, виявлені в окремому випадку даного заявника, можуть викликати в майбутньому численні обґрунтовані скарги». Тому суд ухвалив, що порушення є наслідком структурної проблеми, пов'язаної з дисфункціонуванням національного законодавства та внутрішньої практики, викликаній відсутністю ефективного механізму, що має на меті забезпечити спірне право. Держава-відповідач повинна гарантувати, шляхом прийняття законодавчих заходів та створення адміністративних процедур, з метою забезпечення зазначеного права або надати їм еквівалентне відшкодування<sup>48</sup>.

Саме на підставі аналізу справи «Броніовський проти Польщі» вітчизняні вчені виводять ознаки пілотної постанови<sup>49</sup>.

Аналогічно у справі Хуттен-Чапска Суд зазначив, що констатоване порушення є результатом структурної проблеми, пов'язаної з дисфункцією внутрішнього законодавства, для усунення якого держава-відповідач повинна передбачити у своєму внутрішньому правовому порядку законодавчі та/або інші заходи, що мають на меті створення механізму, що забезпечує справедливу рівновагу між інтересами власників, надавши їм можливість отримувати дохід від своєї власності, та загальним колективним інтересом, відповідно до норм про захист прав власності, що закріплені в Конвенції<sup>50</sup>.

Однак, в інших справах мотивація застосування процедури пілотної постанови не виглядає настільки цільною. Так, у справі Сейдович проти Італії суд вказав, що в правовому порядку Італії, можливо, існує «недосконалість», внаслідок якої кожен засуджений заочно, не будучи належним чином інформованим про переслідування, може бути позбавлений

---

<sup>48</sup> Брониовский против Польши : Постановление от 28 сентября 2005 г. / Бюллетень Европейского Суда по правам человека. – 2006. – № 4. – С. 44 – 48.

<sup>49</sup> Гончаренко О. А. Правова природа «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини / Форум права, 2012. – № 4. – С. 244; Терехов К. И. Пилотные постановления, выносимые Европейским судом по правам человека : введение в системный анализ явления / Право. Журнал высшей школы экономики. – 2011. – № 4. – С. 53.

<sup>50</sup> Хуттен-Чапска против Польши : Постановление от 22 февраля 2005 г. / Бюллетень Европейского Суда по правам человека. – 2005. – № 7. – С. 41 – 45.

права на новий процес (п. 121)<sup>51</sup>. Така позиція Суду була піддана критиці як не досить переконлива<sup>52</sup>.

На теперішній час з 2004 року пілотних постанов винесено менше 20. Це свідчить про певну обережність у застосуванні процедури. Крім того, порядок розгляду окремих справ, які відносять до цієї категорії, відрізняється значними особливостями. Самі судді Європейського суду характеризують процедуру пілотної постанови як вельми динамічну. В теорії йдеться про класифікацію пілотних постанов. Так, дослідження Лондонського університету Метрополітан пропонує наступну типологію «пілотних рішень»: «повні»; «квазіпілотні» (рішення винесені у відповідності до ст. 46 Конвенції); «рішення третього рівня», в яких було встановлено системну або поширену проблему, але відсутнє пряме застосування процедури пілотного рішення чи ст. 46<sup>53</sup>. Подібна класифікація підтримується і К. Гонта<sup>54</sup>. Натомість Суддею Європейського Суду Франсуазою Тюлькенс запропоновано альтернативну типологію пілотних рішень, відповідно до якої вони стосуються «системних», «структурних» чи «ендемичних» ситуацій<sup>55</sup>.

Незважаючи на підкреслено міжнародно-правову природу процедури пілотної постанови, звернення до причин її запровадження виявляє значну актуальність і для внутрішньодержавної ситуації в Україні. Так, у питанні детермінації процедури пілотної постанови йдеться про два рівні : загальні причини запровадження зазначеної форми роботи в діяльність Європейського суду та підстави для застосування цієї процедури в окремій ситуації. На нашу думку, це дещо різні обставини, які підлягають розмежуванню.

Йдеться про те, що процедура прийняття пілотної постанови була розроблена для виявлення структурних проблем, що лежать в основі справ, які повторюються, по відношенню до багатьох країн, а також як спосіб зобов'язати держави-учасниці приступити до вирішення цих проблем. Говориться і про скарги, що мають «спільні корені». Завдання Суду не тільки в тому, щоби визначити порушення Конвенції, але і в тому, щоби виявити

---

<sup>51</sup> Сейдович против Италии : Постановление от 10 ноября 2004 г. / Бюллетень Европейского Суда по правам человека. – 2005. – № 4. – С. 30 – 32.

<sup>52</sup> Ковлер А. И. Новые тенденции в практике Европейского Суда по правам человека : "Пилотные постановления" о "структурных проблемах" / А. И. Ковлер / Права человека. – 2006. – № 5. – С. 10.

<sup>53</sup> Реагування на систематичні порушення прав людини: аналіз «пілотних рішень» Європейського Суду з прав людини та їх впливу на національні правові системи : звіт про роботу семінару, що відбувся у Європейському Суді з прав людини 14 липня 2010 року С. 1. <http://ehracmos.memo.ru/index.php?section=docs&start=20>

<sup>54</sup> Гонта К. Пилотная процедура перед обращением в Европейский Суд по правам человека / Реализация Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод: проблемы и перспективы. Сборник материалов международной конференции 11 – 12 ноября 2010 г., / Составители Марголина Т. И., Колмогова Д. М. – Пермь. – 2010. – С. 46.

<sup>55</sup> Реагирование на систематические нарушения прав человека : анализ пилотных решений Европейского Суда по правам человека и их воздействия на национальные правовые системы : Отчет о работе семинара, состоявшегося в Европейском Суде по правам человека, Страсбург, 14 июня 2010 года / <http://ehracmos.memo.ru/index.php?section=docs&start=20>.

системну проблему та вказати уряду на ті заходи, які необхідні для її усунення<sup>56</sup>.

К. І. Терехов називає причинами пілотних рішень наявність системних або структурних дисфункцій національних правових систем держав-учасниць Конвенції та неефективну реалізацію загальних заходів, що витікають з постанов Суду<sup>57</sup>.

Слід звернути увагу на ту, аргументацію, що наводиться суддями Європейського суду. Так, Е. Фриберг зауважує, що причини процедури пілотної постанови полягають в площині спрощення навантаження справами. Один спосіб – спростити процедури та зробити їх більш ефективними. Другий – удосконалювати дотримання прав, що гарантуються Конвенцією, на національному рівні<sup>58</sup>. Жан-Поль Коста говорить, що йдеться про раціоналізацію та модернізації роботи Суду, адже майбутнє Суду залежить від його ефективності, якщо він втратить свою ефективність, він втратить довіру, моральний та правовий авторитет, та, в кінці кінців, *raison d'être* (зміст існування (фр.))<sup>59</sup>. Франсуаза Тюлькенс зазначає про наступні причини процедури пілотної постанови: виникнення складних та масштабних порушень та ріст уваги Суду до виконання рішень з метою попередити накоплення порушень, в корні яких лежить одна й та сама причина<sup>60</sup>.

Отже, слід визнати, що наявність системних чи структурних дисфункцій національних правових систем держав-учасниць Конвенції не є атрибутом сьогодення, їх існування стабільне. Навпаки, оцінюючи діяльність Суду в контексті загальної динаміки дотримання прав людини, слід відзначити поступове покращення ситуації, зменшення масштабу порушень. Навряд чи поштовхом для прийняття рішення про запровадження процедури пілотної постанови стало усвідомлення Судом наявності проблем зазначеного характеру, адже сама ідея Європейського суду з прав людини містить в собі потенціал боротьби з подібними явищами.

Питання, на нашу думку, постало дещо в іншій площині: на тлі усвідомлення та широкої констатації наявності системних (структурних) дисфункцій національних правових систем, на певному етапі роботи Європейського суду явного характеру набула недостатність процесуальних форм діяльності. Традиційна форма роботи суду свідчить про недостатність

---

<sup>56</sup> Информационно-тематический листок – пилотные постановления / Европейский Суд по правам человека / [http://www.echr.coe.int/Documents/FS\\_Pilot\\_judgments\\_RUS.pdf](http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_RUS.pdf)

<sup>57</sup> Терехов К. И. Пилотные постановления, выносимые Европейским судом по правам человека : введение в системный анализ явления / Право. Журнал высшей школы экономики. – 2011. – № 4. – С. 53.

<sup>58</sup> Выступление г-на Эрика Фриберга, Секретаря-Канцлера Европейского Суда по правам человека, на тему «пилотные постановления с точки зрения Европейского Суда по правам человека»/ Коллоквиум «Повышение эффективности выполнения требований Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на национальном уровне». Стокгольм, Швеция, 9 – 10 июня 2008 г. / Права человека. – 2008. – № 8. – С. 10.

<sup>59</sup> Жан-Поль Коста: мои мысли все время возвращаются к Протоколу № 14 / Бюллетень Европейского Суда по правам человека №5 за 2007 год – С. 2 – 5.

<sup>60</sup> Реагирование на систематические нарушения прав человека : анализ пилотных решений Европейского Суда по правам человека и их воздействия на национальные правовые системы : Отчет о работе семинара, состоявшегося в Европейском Суде по правам человека, Страсбург, 14 июня 2010 года / <http://ehracmos.memo.ru/index.php?section=docs&start=20>.

впливу на держави-учасниці з метою виправлення порушень у сфері прав людини. Адже наявність значної кількості справ-клонів переконливо відображає принципову нігілістичну позицію держави, проти якої вже винесені рішення в аналогічних справах. На Суд перекладається робота національних судів, з урахуванням того, що до Європейського суду дійде значно менше заявників, ніж кількість тих, хто міг би вирішити свої проблеми на національному рівні. Це доволі зручна позиція для держави, яка, незважаючи на відшкодування, що присуджуються Європейським судом, в кінцевому підсумку отримує матеріальний ефект, приймаючи до уваги значне зменшення кількості скажників та тривалий час розгляду. Вже не кажучи про «економію» засобів на приведення національної системи до відповідних стандартів. Тому показовим є зауваження, що процедура винесення пілотної постанови є одним з інструментів, котрий був розроблений Європейським Судом з тим, щоби досягти максимального ефекту від своїх постанов шляхом творчого використання своїх процедур<sup>61</sup>.

Наявність системних чи структурних дисфункцій національних правових систем стає очевидною не шляхом відповідної відмітки в рішенні Суду. Адже з кількості та характеру звернень зрозумілим є характер наявних в державі проблем. Причому, якщо говорити про Україну, то це проблеми, з приводу яких вже склалась стабільна оцінка як порушення Конвенції, що слідує як з численних рішень проти України, так і з усієї діяльності Європейського суду. Не може бути двозначних оцінок чи різних думок з приводу тривалого невиконання судових рішень, порушення розумних строків судового розгляду і інших нагальних проблем. Тут має місце не спір щодо наявності чи відсутності порушення, а вперте небажання радикальних реформ. Лех Гарлицкий відмітив, що завжди були рішення, що встановлювали важливий прецедент, зачіпали значну кількість (потенційних) заявників та намагалися досягти «квазісистемного» впливу без застосування ст. 46. Процедура пілотного рішення виникла, коли цей підхід виявився недостатнім<sup>62</sup>.

В правовій думці провадиться теза про недостатність засобів реагування та неадекватність відповідальності за невиконання рішень Європейського суду. Зокрема, О.А. Гончаренко констатує, що Суд не має важелів впливу на держави, які не виконують, або неналежним чином виконують його рішення. Єдиним дієвим заходом впливу залишається систематична критика і, як крайній захід, призупинення членства або

---

<sup>61</sup> Выступление г-на Эрика Фриберга, Секретаря-Канцлера Европейского Суда по правам человека, на тему «пилотные постановления с точки зрения Европейского Суда по правам человека»/ Коллоквиум «Повышение эффективности выполнения требований Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на национальном уровне». Стокгольм, Швеция, 9 – 10 июня 2008 г. / Права человека. – 2008. – № 8. – С. 10.

<sup>62</sup> Реагирование на систематические нарушения прав человека : анализ пилотных решений Европейского Суда по правам человека и их воздействия на национальные правовые системы : Отчет о работе семинара, состоявшегося в Европейском Суде по правам человека, Страсбург, 14 июня 2010 года / <http://ehracmos.memo.ru/index.php?section=docs&start=20>

виключення із складу Ради Європи, що негативно позначиться на міжнародному іміджі держави-порушниці<sup>63</sup>.

Перетворення Суду на автомат по винесенню тотожних рішень не відповідає високому призначенню цієї установи. Проблема перевантаження Суду, здебільшого, за рахунок однотипних справ, на нашу думку, безпосередньо обумовлена невиконанням рішень Європейського суду державами-учасницями та відсутністю дієвих засобів впливу. Показовим є зауваження Е. Фріберга про те, що процедура винесення пілотної постанови в дійсності є індикатором проблеми виконання постанов Європейського Суду. В кінцевому рахунку справи, що повторюються, є симптомами нездатності вжити належних заходів загального характеру як частина процесу виконання постанов Суду<sup>64</sup>.

Тому причини появи процедури пілотної постанови вбачаються нами, в першу чергу, в площині спрямованості на підвищення рівня реалізації рішень Європейського суду, що є однією з основних складових реалізації верховенства права. Як вірно зазначають науковці, одна з найбільших перешкод на шляху становлення верховенства права в Україні далеко не нова: йдеться про невиконання судових рішень, що є вельми поширеною рисою національної правової системи<sup>65</sup>. Аналогічні судження висловлені і у відношенні Російської Федерації<sup>66</sup>. Хоча, якщо це і риса правової системи, то вона чітко і недвозначно має кваліфікуватися як недолік і проблема, що потребує негайного вирішення, а не виправдовуватися посиланнями на менталітет та інші суб'єктивні чинники. Слід погодитися із справедливістю запитання: якщо держава має право не виконувати рішення, які їй не подобаються, то чому звичайні люди не мають такого права? Вірним є і висновок з нього: подібна філософія руйнує правову систему<sup>67</sup>.

Запровадження ефективного механізму вирішення завдання підвищення рівня реалізації рішень Європейського суду вимагає виокремлення тих сфер, в яких відповідний вплив буде найбільш ефективним. Тому в процедурі пілотної постанови йдеться про наявність системних чи структурних дисфункцій національних правових систем. Коментуючи це положення, Е. Фріберг говорить про виявлення судом

---

<sup>63</sup> Гончаренко О. А. Правова природа «пілотної постанови» Європейського суду з прав людини / Форум права, 2012. – № 4. – С. 245 – 246.

<sup>64</sup> Выступление г-на Эрика Фриберга, Секретаря-Канцлера Европейского Суда по правам человека, на тему «Пилотные постановления с точки зрения Европейского Суда по правам человека»/ Коллоквиум «Повышение эффективности выполнения требований Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на национальном уровне». Стокгольм, Швеция, 9 – 10 июня 2008 г. / Права человека. – 2008. – № 8. – С. 14.

<sup>65</sup> Мелешевич А. А., Форстейн К. Порівняльний аналіз пілотної постанови Європейського суду з прав людини щодо України та Росії / Наукові записки НаУКМА. Том 129. Юридичні науки. – С. 32.

<sup>66</sup> Беше-Головко К. Исполнение решений Европейского Суда по правам человека как обязательство любого члена Совета Европы / Реализация Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод: проблемы и перспективы. Сборник материалов международной конференции 11 – 12 ноября 2010 г., / Составители Марголина Т. И., Колмогова Д. М. – Пермь. – 2010. – С. 37.

<sup>67</sup> Беше-Головко К. Исполнение решений Европейского Суда по правам человека как обязательство любого члена Совета Европы / Реализация Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод: проблемы и перспективы. Сборник материалов международной конференции 11 – 12 ноября 2010 г., / Составители Марголина Т. И., Колмогова Д. М. – Пермь. – 2010. – С. 37.

недоліку в правовій системі – системної проблеми, котрий є причиною порушення, що зачіпає права цілої групи осіб<sup>68</sup> та зауважує, що коли Європейський Суд використовує термін «системна проблема» він дає державі зрозуміти, що Суд стурбований не тільки предметом цієї конкретної справи<sup>69</sup>.

Сучасна практика Європейського суду не проводить розмежування між «системними» та «структурними» проблемами та «дисфункціями», хоча з тексту Регламенту (правило 61) слідує, що це різні за своїм значенням підстави. Про необхідність встановлення чітких правил відбору скарг для розгляду в порядку процедури пілотної постанови говориться в Інтерлакенській декларації від 19 лютого 2010 р.<sup>70</sup> серед інших питань майбутнього Європейського суду. Провідні громадські організації висловлюють свої побажання в тому, що слід забезпечити прозорість та чіткість при відборі справ, в яких доречним є застосування процедури пілотного рішення, що стосується як «діагностики» системної проблеми, так і вибору конкретної справи<sup>71</sup>.

Привертає увагу той факт, що власне до розгляду скарги по суті, Європейським судом не тільки висловлюється наперед думка про те, що має місце порушення, але і про системний характер причин такого порушення. У таких випадках слід ретельно аналізувати можливість обвинувачень в упередженості. Адже до розгляду справи по суті можна говорити про те, що ситуація є типовою для значної кількості осіб, або про те, що в Суді наявна значна кількість аналогічних скарг, або справа подібна до вже розглянутих Судом справ, в яких констатовано порушення норм Конвенції. Але висновок про причини порушення та його характер може бути зроблений тільки після розгляду справи по суті. Отже, особлива якість причин порушення норм Конвенції (системна або структурна проблема або інша аналогічна дисфункція) з урахуванням специфіки ситуації може бути констатована як перед початком розгляду справи, так і в ході розгляду скарги при встановленні причин порушення. У цьому зв'язку показовою є думка Ф. Тюлькенс: «як тільки проблема ідентифікується в якості системної, превентивна роль Суду може вимагати від нього винесення пілотного

---

<sup>68</sup> Выступление г-на Эрика Фриберга, Секретаря-Канцлера Европейского Суда по правам человека, на тему «пилотные постановления с точки зрения Европейского Суда по правам человека»/ Коллоквиум «Повышение эффективности выполнения требований Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на национальном уровне». Стокгольм, Швеция, 9 – 10 июня 2008 г. / Права человека. – 2008. – № 8. – С. 10.

<sup>69</sup> Выступление г-на Эрика Фриберга, Секретаря-Канцлера Европейского Суда по правам человека, на тему «пилотные постановления с точки зрения Европейского Суда по правам человека»/ Коллоквиум «Повышение эффективности выполнения требований Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на национальном уровне». Стокгольм, Швеция, 9 – 10 июня 2008 г. / Права человека. – 2008. – № 8. – С. 13.

<sup>70</sup> Конференция высокого уровня в Интерлакене 18 и 19 февраля 2010 года по инициативе швейцарского председателя Комитета Министров Совета Европы / [http://www.chernobyl86.ru/spisok/zakon/osn\\_zakon/strasburg/interlaken\\_dec\\_rus.htm](http://www.chernobyl86.ru/spisok/zakon/osn_zakon/strasburg/interlaken_dec_rus.htm)

<sup>71</sup> Совместные замечания, касающиеся правил Европейского Суда по правам человека относительно процедуры пилотных решений, подготовленные «Международной амнистией», Центром AIRE и Европейским центром защиты прав человека / <http://ehracmos.memo.ru/index.php?section=docs&start=20>

рішення, навіть якщо кількість скарг, що перебувають на розгляді, не є значною»<sup>72</sup>.

Судді Європейського суду приходять до висновку, що головна ідея процедури пілотної постанови в тому, що Суд слід звільнити від розгляду усіх наступних аналогічних справ, котрими держава має сама зайнятися шляхом нового внутрішньодержавного засобу захисту, закріпленого в законодавстві внаслідок виконання пілотної постанови [1, с. 10]<sup>73</sup>. Завдяки процедурі пілотної постанови виражається загальна оцінка Європейського суду певної ситуації, яка поширюється на усі аналогічні справи. Як зазначає Лех Гарлицький, пілотне рішення «піднімається над конкретним контекстом індивідуальної скарги та набуває властивостей постанови «конституційного характеру» [2, с. 27]<sup>74</sup>. Посилання у тексті постанови на те, що Судом констатовано наявність системної або структурної проблеми або іншої аналогічної дисфункції національної правової системи створює підґрунтя для розширення меж законної сили пілотної постанови. Тому справедливим слід визнати зауваження про те, що кожне пілотне рішення має чітко й недвозначно визначатися як таке в тексті<sup>75</sup>.

Отже, одним із аспектів раціоналізації процесуальної форми діяльності Суду є обмеження судового втручання тільки найбільш істотною, сутнісною частиною проблеми. Процедура пілотної постанови орієнтована на те, щоб залишити Суду тільки ті завдання, які складають його безпосередню функціональну задачу. Встановлення системної дисфункції та вироблення пропозицій по її подоланню складають основу вирішення проблеми. Подальшим етапом є фактична діяльність держави-учасниці, спрямована на перетворення рекомендацій Суду в практику. В цьому діяльність Суду має вже тільки контрольний характер. Тому конструктивним чинником процедури пілотної постанови є виокремлення серед певного обсягу передбачуваної роботи по розгляду та вирішенню справ раціонального і сутнісного елементу, типового питання правового характеру серед значної кількості тотожних справ.

Процедура пілотної постанови акцентує увагу на судовій діяльності підготовчого характеру. Адже власне розгляду передуює робота, яка може бути по своєму значенню прирівняна до вирішення справи по суті:

---

<sup>72</sup> Реагирование на систематические нарушения прав человека : анализ пилотных решений Европейского Суда по правам человека и их воздействия на национальные правовые системы : Отчет о работе семинара, состоявшегося в Европейском Суде по правам человека, Страсбург, 14 июня 2010 года / <http://ehracmos.memo.ru/index.php?section=docs&start=20>

<sup>73</sup> Выступление г-на Эрика Фриберга, Секретаря-Канцлера Европейского Суда по правам человека, на тему «пилотные постановления с точки зрения Европейского Суда по правам человека»/ Коллоквиум «Повышение эффективности выполнения требований Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на национальном уровне». Стокгольм, Швеция, 9 – 10 июня 2008 г. / Права человека. – 2008. – № 8. – С. 10.

<sup>74</sup> Гарлицький Л. Постановление Европейского Суда по делу " Брониовский против Польши" и последующие события : О двойственной природе "пилотных постановлений" /Л. Гарлицький / Права человека. – 2006. – № 8 – С. 27.

<sup>75</sup> Совместные замечания, касающиеся правил Европейского Суда по правам человека относительно процедуры пилотных решений, подготовленные «Международной амнистией», Центром AIRE и Европейским центром защиты прав человека / <http://ehracmos.memo.ru/index.php?section=docs&start=20>



попередній аналіз структури скарг, їх класифікація, з'ясування сутності скарг та причин, що їх обумовлюють, і на цій основі – виявлення та обґрунтування існування системних проблем. Посилюється значення попередніх консультацій із сторонами. Вимагає детальної уваги відбір конкретної справи для процедури, обрання шляху, за яким буде вирішуватися доля скарг-клонів тощо. Досліджувана процедура ще раз доводить доцільність перенесення акцентів та концентрації процесуальної діяльності на підготовчі етапи судочинства. Заслуговує на увагу визнання за Судом права робити попередні висновки про сутність скарг та причини порушень прав людини, вирішувати питання про належну процедуру розгляду не тільки в межах провадження по одній скарзі, але і з урахуванням загальної структури справ, що очікують свого вирішення.

Практика винесення пілотних постанов актуалізує цілий пласт правових проблем, пов'язаних із порушенням прав значних груп осіб, які у вітчизняній юриспруденції не знаходять адекватного вирішення. Здається, що міжнародний досвід має привернути увагу та переконати в доцільності оптимізації наявних процесуальних механізмів. Якщо Європейським судом засвідчена результативність і допустимість практики системних висновків та застосування глобальних наслідків на підставі розгляду однієї чи кількох типових справ, то це має стати реальним прикладом для розробки відповідних національних заходів реагування. Перевантаження судової системи справами-клонами – проблема, не специфічна для Європейського суду, вітчизняні суди відчують аналогічні тенденції.

У зв'язку із викладеним вимагають уваги питання запровадження механізму групового позову, який на сьогоднішній день не відомий вітчизняному законодавству. В процесуальній науці проведені досить ґрунтовні напрацювання в означеному напрямку, однак на нормативному рівні проблема не відчула будь-якого зрушення. Неефективність роботи судової системи по кожному окремому випадку типового порушення прав особи доповнюється нездатністю судових рішень по конкретних справах радикально сприяти усуненню протиправної практики. Звертає увагу той факт, що наявність системної дисфункції (в контексті процедури пілотної постанови) пов'язується із відсутністю (недостатністю) національних засобів правового захисту. Значною мірою ця підстава для України полягає в ігноруванні процесуальних механізмів захисту групових інтересів. Значимість та ефективність, здатність створити реальний правовий ефект в такого інтегрованого (групового тощо) провадження потенційно є на порядок вище, ніж в індивідуального позивача, що часто вступає в спір з більш сильною (в майновому, організаційному, владному) відношенні стороною.

Володіють специфікою і заходи, що приписуються державі-відповідачу з урахуванням характеру порушення. Аналізуючи практику винесення пілотних постанов та власну оцінку Судом такої діяльності, К.І.Терехов узагальнює, що пілотна постанова зобов'язує державу-відповідача обрати заходи загального характеру, котрі мають бути прийняті в національній правовій системі, тобто такі адміністративні, організаційні або законодавчі

заходи, котрі ліквідують причини порушення Конвенції в подальшому. Інколи Суд самостійно вказує на характер необхідних заходів та/або на їх мету<sup>76</sup>. Завдяки техніці «пілотних рішень» Стразбурзький суд прямо пропонує державі-відповідачу внести зміни в національне законодавство, щоби усунути причину порушення<sup>77</sup>. Науковці наголошують, що процедура пілотної постанови – це дійсно тривала процедура, яка відбувається поетапно, дії держави-відповідача по усуненню наявних проблем підлягають оцінці з огляду на їх повноту та ефективність. Так, зокрема, йдеться про створення національних засобів захисту – прийняття нормативних актів, спрямованих на подолання системних проблем невиконання судових рішень, які в кінцевому підсумку виявилися неефективними. Така ситуація мала місце в Італії, Румунії<sup>78</sup>. Тому взаємодія Суду, держави-відповідача та заявників має тривалий характер поступового наближення до оптимально допустимого і прийняттого компромісного способу врегулювання проблеми. Однак, тема конструктивного врегулювання вітчизняних проблем українською владою не розглядається. Хоча ідея про те, що усувати порушення має суб'єкт, який його вчинив в основі своїй є вельми конструктивною.

Вітчизняні суди виносять стоси рішень, завідомо усвідомлюючи, що вони не будуть виконані, зокрема, через відсутність асигнування, недостатність коштів у бюджетних організацій тощо. Шлях, обраний Європейським судом – зобов'язання відповідача усунути не тільки порушення прав конкретного скажника, але і саму причину порушення – є ефективним способом дійсного відновлення правопорядку. За таких умов словосполучення «законна сила судового рішення» повертає собі дійсний зміст. Ситуація, в якій відповідач (будь-то держава, державна установа, приватна організація чи фізична особа), отримавши судові рішення по одному позивачу, і достеменно знаючи про наявність цілого ряду аналогічних випадків, не вживає заходів до усунення глобальної причини позовів чи скарг – є проявом безсумнівного ігнорування як об'єктивного права так і суду. Представляється, що Європейським судом започатковано приклад сутнісного, ініціативного виконання судом не тільки наявних у нього обов'язків, але і глобальної соціальної місії.

Немаловажним є встановлення проміжних строків та поетапність роботи в рамках процедури пілотної постанови. Аналогічно і висновки суду мають характер проміжних рішень. Окремо слід відмітити встановлення факту порушення та його причин, що мають системний характер. Однак, до

---

<sup>76</sup> Терехов К. И. Пилотные постановления, выносимые Европейским судом по правам человека : введение в системный анализ явления / Право. Журнал высшей школы экономики. – 2011. – № 4. – С. 54.

<sup>77</sup> Чернышев И.А. Правовые позиции Конституционного суда России и Европейского суда по правам человека. Генезис и взаимовлияние : автореф. ... канд. юрид. наук./ Чернышев Иван Анатольевич : 12.00.02. – С.-Пб., 2010. – 23 с.С.18.

<sup>78</sup> Гонга К. Пилотная процедура перед обращением в Европейский Суд по правам человека / Реализация Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод: проблемы и перспективы. Сборник материалов международной конференции 11 – 12 ноября 2010 г., / Составители Марголина Т. И., Колмогова Д. М. – Пермь. – 2010. – С. 44 – 53. С. 45 – 50.

визначення наслідків такого порушення Суд повертається ще неодноразово, оцінюючи ефективність зусиль держави-відповідача щодо виконання приписаних заходів. Відповідно і вітчизняна правова доктрина має переглянути нігілістичне відношення до проміжних, часткових та інших видів рішень. Раціоналізація судової процедури вимагає постійного спрямування зусиль суду на виокремлення дійсно спірних та проблемних питань та завершення тих, які не потребують подальшого з'ясування. Конструкція проміжних рішень володіє значним потенціалом підвищення ефективності їх виконання, оскільки зберігає набагато сильніший контроль суду над діями відповідача, гнучкі та результативні засоби впливу на його поведінку по усуненню наслідків протиправних дій.

Потенціал раціоналізації процедури пілотної постанови не тільки в тому, щоб позбутися значної кількості однотипних справ, а у активному залученні держави-відповідача до вирішення проблеми. За допомогою процедури пілотної постанови держава-відповідач ставиться в умови, коли вона примушується до внутрішнього врегулювання наявної проблеми. В літературі підкреслюється, що перевагою процедури пілотної постанови є те, що державі надається можливість вирішити проблему на національному рівні<sup>79</sup>. Схема співпраці Суду з державою-відповідачем ускладнюється, при цьому спілкування стає тіснішим, а можливості досягти консенсусу – більшими. Вплив з боку Суду на державу-відповідача стає більш відчутним, застосовуються більш глобальні інструменти переконання, пов'язані із оцінкою держави як суб'єкта виконання міжнародних зобов'язань, іміджем держави на міжнародній арені тощо.

Слід визнати, що власне процедура пілотної постанови істотно не змінює важелів примусу до держави-відповідача. Правові засоби для примушування держави виконати рішення Суду не змінюються. Концепція процедури пілотної постанови орієнтована на інше – на добру волю держави до співпраці та конструктивного врегулювання проблеми. Судді Європейського суду відмічають роль політичної волі національної влади до співробітництва, за відсутності якої процедура пілотного рішення, можливо, буде менш ефективною<sup>80</sup>. Також йдеться про те, що Європейський Суд робить предметом провадження з самого початку завдання допомогти державі створити на національному рівні умови, за яких наявні або потенційні скарги могли би бути врегульовані. У пілотній постанові Суд дає державі-відповідачу пораду щодо вирішення системної проблеми<sup>81</sup>. Завдяки

---

<sup>79</sup> Гонта К. Пилотная процедура перед обращением в Европейский Суд по правам человека / Реализация Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод: проблемы и перспективы. Сборник материалов международной конференции 11 – 12 ноября 2010 г., / Составители Марголина Т. И., Колмогорова Д. М. – Пермь. – 2010. – С.

<sup>80</sup> Реагирование на систематические нарушения прав человека : анализ пилотных решений Европейского Суда по правам человека и их воздействия на национальные правовые системы : Отчет о работе семинара, состоявшегося в Европейском Суде по правам человека, Страсбург, 14 июня 2010 года / <http://ehracmos.memo.ru/index.php?section=docs&start=20>.

<sup>81</sup> Выступление г-на Эрика Фриберга, Секретаря-Канцлера Европейского Суда по правам человека, на тему «пилотные постановления с точки зрения Европейского Суда по правам человека»/ Коллоквиум «Повышение эффективности выполнения требований Европейской конвенции о защите прав человека и

процедурі пілотної постанови можна говорити про перетворення ідеї співробітництва у сфері юстиції на реальність<sup>82</sup>.

Процедура пілотної постанови ще раз акцентує увагу на тій ролі, яку має на сьогоднішній день компромісний спосіб вирішення спорів в глобальному їх розумінні. Відхід Суду від традиційного уявлення про Феміду з пов'язкою на очах, для якої важливі тільки самі факти, не відповідає потребам та очікуванням суспільства. Правосуддя, в тому числі і європейське якомога більше має наблизитися до його користувачів, а завдання реального усунення конфлікту та його наслідків має оцінюватися на рівні із встановленням істини. Проблема дотримання прав людини в значній мірі це проблема дисонансу ідеального та реального. Тому важливо, що процедура пілотної постанови має на меті примирити три важливих інтереси: тих, права яких були порушені; національних органів влади; відправлення правосуддя<sup>83</sup>. Значення ідеї конструктивного примирення, реалізованої в процедурі пілотного рішення, для національного судочинства за участю фізичних і юридичних осіб є не меншим.

Тому слід погодитися із вітчизняними науковцями, які зазначають, що головною метою процедури пілотного рішення є не розгляд справ у звичайному порядку та встановлення порушення одного з гарантованих прав, а надання допомоги державі у вирішенні відповідної системної проблеми<sup>84</sup>. Ґрунтуючись на оцінках процедури пілотної постанови окремими суддями Європейського суду<sup>85</sup>, варто підкреслити поглиблення реалізації превентивної функції. Продовжуючи цю тезу, зауважимо, що основу процедури пілотної постанови, на нашу думку, становить правосуддя примирення, співробітництва та превенції.

Склалося так, що спочатку має місце правосуддя, а потім – виконання його приписів. Під час виконання судового рішення суд володіє лише повноваженнями контрольного характеру. Процедура пілотної постанови передбачає акцент саме на виконанні приписів Європейського суду. Опрацювання необхідних для усунення порушення заходів у тісному співробітництві з державою-відповідачем, поетапна їх реалізація, встановлення стислих строків виконання, необхідність держави-відповідача звітувати про вжиті зусилля, можливість поновити розгляд заморожених

---

основных свобод на национальном уровне». Стокгольм, Швеция, 9 – 10 июня 2008 г. / Права человека. – 2008. – № 8. – С.10.

<sup>82</sup> Жан-Поль Коста: мои мысли все время возвращаются к Протоколу № 14 / Бюллетень Европейского Суда по правам человека №5 за 2007 год – С. 3.

<sup>83</sup> Выступление г-на Эрика Фриберга, Секретаря-Канцлера Европейского Суда по правам человека, на тему «пилотные постановления с точки зрения Европейского Суда по правам человека»/ Коллоквиум «Повышение эффективности выполнения требований Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на национальном уровне». Стокгольм, Швеция, 9 – 10 июня 2008 г. / Права человека. – 2008. – № 8. – С. 11.

<sup>84</sup> Гончаренко О. А. Правова природа «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини / Форум права, 2012. – № 4. – С. 244.

<sup>85</sup> Реагирование на систематические нарушения прав человека : анализ пилотных решений Европейского Суда по правам человека и их воздействия на национальные правовые системы : Отчет о работе семинара, состоявшегося в Европейском Суде по правам человека, Страсбург, 14 июня 2010 года / <http://ehracmos.memo.ru/index.php?section=docs&start=20>

скарг – ці фактори підвищують вірогідність реального виконання та відрізняють механізм процедури пілотної постанови від традиційного уявлення про правосуддя.

Таким чином, механізм раціоналізації процесуальної форми, втілений в процедурі пілотної постанови, ґрунтується на моделі типової ситуації, що передбачає поширення меж законної сили постанови на встановлення фактів порушень в аналогічних випадках а також приписах по усуненню не тільки індивідуальної проблеми, але й системної її причини. Вагомим чинником раціоналізації процедури є активне залучення держави-відповідача до усунення наявних системних проблем на засадах примирення та співробітництва. Змінюються акценти в процедурі, з тим, щоби підвищити вплив Суду на досягнення результату реального виконання приписів.

Процедура пілотної постанови істотно змінює уявлення про структуру функцій Європейського суду: поряд з правосуддям акцентується увага на функціях примирення та співробітництва. На це зверталась увага науковців. Так, О.О.Зенін приходить до висновку, що концептуальна основа діяльності Суду за час його роботи відчула певні зміни. В перший період його діяльності основною характеристикою компетенції Суду був принцип субсидіарності, що базувався на доктрині «поля оцінки» або «меж розсуду», тобто визнання Судом можливості участі членів Конвенції в тлумаченні її положень. Однак, з 2004 року, під певним тиском Комітету міністрів Ради Європи, Суд став відходити від даної принципової основи своєї діяльності шляхом винесення так званих «пілотних» постанов, котрі приймаються за наявності в Європейському Суді значної кількості «справ-клонів», в яких виявляються системні, структурні проблеми, що викликають «порушення, що повторюються», і в яких держави-відповідачі зобов'язуються Судом у стислі строки вжити відповідні законодавчі акти, що виправляють це порушення<sup>86</sup>.

З такою оцінкою ми можемо погодитися тільки частково. Процедура пілотної постанови, навпаки, підкреслює субсидіарну роль Європейського Суду. Істотною її характеристикою є перенесення акцентів на безпосередню діяльність держави-відповідача. Однак, констатація вченим змін в концептуальній основі діяльності суду дійсно має під собою підґрунтя. На нашу думку, слід говорити про зміну ролі Суду в суспільстві.

Традиційно постанови Європейського Суду виступали своєрідним стандартом тлумачення норм Конвенції та природних прав взагалі. Жан-Поль Коста стверджує, що постанови Суду, які відхиляють скарги чи засуджують держави, користуються авторитетом та малюють демаркаційну лінію між тим, з чим можна миритися, а з чим – неможна. Незважаючи на те, що постанови Суду не мають сили *erga omnes* ((лат) – між усіма, у відношенні усього співтовариства держав), вони спричиняють вплив на суддів та

---

<sup>86</sup> Зенін А.А. международно-правовой контроль исполнения постановлений Европейского Суда по правам человека в Российской Федерации : автореф. дисс.... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Зенин Александр Александрович. – М., 2012. – С. 9.

законодавців у всіх державах – учасницях Конвенції, вносять істотний вклад в гармонізацію європейських стандартів в сфері прав та свобод<sup>87</sup>.

Однак, визнання доцільності процедури пілотної постанови свідчить про те, що сучасний Європейський суд «переростає» свою традиційну «суспільну нішу». Лех Гарлицкий закономірно ставить питання про сутність Суду: чи є він в першу чергу міжнародним судом, що розбирає індивідуальні скарги, або квазіконституційним органом, що дає відповідь на системні проблеми<sup>88</sup>. Інші судді застерігають, що питання виконання рішень Європейського Суду у майбутньому слід включити до обсягу компетенції більш квазісудового органу<sup>89</sup>. Підґрунтям для таких запитань є, серед іншого, і своєрідний зміст процедури пілотної постанови. Не тільки поєднання різних функцій, але й істотна зміна їх співвідношення робить процедуру пілотної постанови якісно своєрідною процесуальною формою роботи Європейського суду.

Поставлені питання щодо призначення Європейського суду мають концептуальне значення, не тільки в міжнародному аспекті, але і в національній площині. За наявності значної кількості системних проблем в національній правовій системі чи може судова влада залишатися в межах традиційних уявлень? Діяльність Європейського суду є передовим прикладом ролі судової влади в суспільстві. Життя вносить істотні корективи в традиційні уявлення про сутність тих чи інших державних та соціальних інституцій. Тому в ситуації фактичної відсутності реагування на судові рішення з боку тих, хто має їх виконувати, робота суду по вирішенню індивідуальних спорів втрачає свої значення. Обставини вимагають адекватного реагування, що актуалізує проблему зміни форм впливу на суспільство.

Одним з найважливіших факторів сприйняття міжнародною спільнотою процедури пілотної постанови став високий авторитет Європейського суду як неупередженого органу, до складу якого входять найкращі люди Європи. Тому саме в цій установі можна отримати найбільш об'єктивну, кваліфіковану та мудру відповідь на питання про вирішення системних проблем. В діяльності судової влади знаходить реалізація нормотворча функція, що особливо має місце в країнах прецедентного права. І це не видається порушенням принципу розподілу влад та виконанням судом невласливих йому функцій. Аналогічно, відсутні перешкоди для впливу суду на реалізацію функції адміністрування, якщо це потрібно суспільству.

---

<sup>87</sup> Жан-Поль Коста: мои мысли все время возвращаются к Протоколу № 14 / Бюллетень Европейского Суда по правам человека №5 за 2007 год – С. 3 – 4.

<sup>88</sup> Реагирование на систематические нарушения прав человека : анализ пилотных решений Европейского Суда по правам человека и их воздействия на национальные правовые системы : Отчет о работе семинара, состоявшегося в Европейском Суде по правам человека, Страсбург, 14 июня 2010 года / <http://ehracmos.memo.ru/index.php?section=docs&start=20>

<sup>89</sup> Выступление г-на Эрика Фриберга, Секретаря-Канцлера Европейского Суда по правам человека, на тему «пилотные постановления с точки зрения Европейского Суда по правам человека»/ Коллоквиум «Повышение эффективности выполнения требований Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на национальном уровне». Стокгольм, Швеция, 9 – 10 июня 2008 г. / Права человека. – 2008. – № 8. – С. 14.

У вітчизняній науці наявні спроби визначити поняття пілотної постанови (рішення). Так, К.І.Терехов вважає, що пілотна постанова – це кінцеве рішення у справі, в якому Європейський суд визнає порушення Конвенції, а також встановлює, що подібне порушення має масовий характер внаслідок структурної (або системної) дисфункції держави-відповідача, та приписує цій державі вжити певний вид заходів загального характеру [4, с. 53]<sup>90</sup>. О.А.Гончаренко приходить до висновку, що пілотне рішення – остаточне рішення у справі, що розглядається у першочерговому порядку, у якій Європейський суд з прав людини визнає порушення прав, гарантованих Конвенцією а також встановлює, що подібне порушення має масовий характер через системно-структурну дисфункцію держави-відповідача та накладає на державу-учасницю зобов'язання вжити певних заходів загального характеру для зупинення порушень за аналогічними справами та недопущення їх виникнення у майбутньому, виконання якого знаходиться під особливим наглядом з боку Комітету Міністрів Ради Європи [9, с. 247 – 248]<sup>91</sup>.

Не заперечуючи раціональності наведених визначень, зауважимо, що на нашу думку, пілотну постанову слід оцінювати в контексті процедури. Подібний підхід більше відповідає сутності досліджуваного правового явища, охоплює його системне значення. Адже значна специфіка процесуальної форми міститься не тільки в самій постанові, але і в тривалій, складній та поетапній процедурі, котра, завдяки своїй специфіці, дозволяє ефективно вирішувати наявні завдання. Процедуру пілотної постанови слід визначити як специфічний порядок розгляду Європейським судом особливих категорій скарг, в яких діагностується наявність порушення прав, гарантованих Конвенцією, причиною яких є системна або структурна проблема або інша аналогічна дисфункція національної правової системи, заснований на активному залученні держави-відповідача до усунення наявних системних проблем на засадах співробітництва та примирення, що застосовується з метою підвищення результативності виконання постанов Європейського суду, усунення та попередження порушень прав людини.

Отже, ми схильні вбачати причини запровадження процедури пілотної постанови в площині оптимізації процесуальної форми роботи Європейського суду з метою підвищення ефективності впливу його рішень на усунення порушень Конвенції. Поява процедури пілотної постанови є наслідком ініціативного та інноваційного підходу Європейського суду до реалізації наявних завдань. В ній відображається активна позиція Суду в справі захисту прав людини та основних свобод, що не обмежується роллю виконавця у вузькому спеціальному сегменті роботи, а відзначається творчим ставленням до вирішення проблеми в цілому. Розширене тлумачення Конвенції є небезспірним по своїй суті, однак наполеглива праця та

---

<sup>90</sup> Терехов К. И. Пилотные постановления, выносимые Европейским судом по правам человека : введение в системный анализ явления / Право. Журнал высшей школы экономики. – 2011. – № 4. – С. 53.

<sup>91</sup> Гончаренко О. А. Правова природа «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини / Форум права, 2012. – № 4. – С. 247 – 248.



переконлива аргументація, широке обговорення та залучення громадської думки, спрямованість на досягнення прогресу у справі захисту прав людини – стали запорукою вірного розуміння ініціативи Європейського суду і підтримки його практики європейською спільнотою, започаткували нову, вельми потрібну та своєчасну форму роботи. Цей приклад подолання нормативної косності, діяльності на підставі духу, а не букви закону має стати зразком для діяльності вітчизняних суддів з огляду на наполегливість у відстоюванні своєї громадянської позиції, утвердження ролі суду в правовому регулюванні суспільних відносин. Своєчасне виявлення проблеми, актуалізація її вирішення, пропозиції щодо адаптації та раціоналізації процесуальних форм, не обмежені догмою, – ініціатива саме такого характеру очікується суспільством від суддівського корпусу в цивілізованому світі, і, зокрема, в Україні.

Діяльність Європейського суду в режимі процедури пілотної постанови представляє собою окрему форму реалізації верховенства права, засновану на тісному поєднанні завдань по встановленню дійсного змісту права та впровадження його у життя шляхом виконання функцій правосуддя, примирення, співробітництва і превенції. Досвід запровадження Європейським судом процедури пілотної постанови має важливе значення для розбудови вітчизняної правової системи в руслі відповідності верховенству права. З огляду на те, що йдеться саме про раціоналізацію процедури розгляду скарг, цивільне судочинство поряд з господарським та адміністративним є тією субстанцією, для якої можна знайти найбільшу користь. Йдеться, перш за все, про можливість зміни процесуальної форми судового розгляду для тих справ, які виявляють недостатню її ефективність. Виходить на новий рівень роль суду в суспільстві, його взаємодія з іншими гілками влади, змістовне наповнення судових функцій. Сутнісне призначення правосуддя розширюється з урахуванням сучасного рівня конфліктів та вимог до їх вирішення за рахунок поглиблення його консенсуально-примирних засад. Актуалізуються проблеми захисту значних груп осіб, підготовчої діяльності суду, проміжних та часткових рішень, використання примирних процедур тощо. Тому ідеї, реалізовані в процедурі пілотної постанови, мають складати важливий напрямок обґрунтування реформи процесуальних форм вітчизняного судочинства.

**Ключові слова:** верховенство права, доступ до правосуддя, принципи цивільного судочинства, судові процедури, виконання судових актів, Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод.